

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ТАВОЛЖАНСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.8

**СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Оніка Людмила Павлівна, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Колб Олександр Григорович, ННІ права та психології, директор

кандидат юридичних наук, доцент
Василевич Віталій Вацлавович, Національна академія внутрішніх справ, начальник кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

Захист відбудеться «16» жовтня о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «12» вересня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних дослідженнях сфери кримінально-виконавчого права існує тісний взаємозв'язок, бо вони обумовлюються розвинутою в наш час концепцією антикримінальної політики, що увібрала в себе елементи єдиної політики держави в сфері протидії злочинності та її проявам. У рамках вказаної концепції особливу увагу науковці приділяють вирішенню проблеми рецидивної злочинності в Україні, негативний вплив якої на належне функціонування вітчизняної правової системи складно переоцінити. Боротьба із злочинністю взагалі, та зазначеним видом зокрема повинна мати всебічний та системний характер, однак як і в будь-якій іншій діяльності ефективний вплив матиме місце при здійсненні його на ті структурні елементи, які її утворюють, тобто безпосередньо злочинців, які раніше вчиняли злочин. Більшість із цих осіб уже відчували на собі дію кримінально-виконавчої системи, однак поставлена мета щодо виправлення не була досягнута, в результаті чого особа повторно порушила кримінальний закон. На загальнодержавному рівні визнано, що низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими не забезпечує умов для ефективної індивідуальної корекції їх поведінки, для виправлення й ресоціалізації засуджених, приводячи у підсумку до значної кількості випадків пенітенціарного рецидиву.

Наведеними аргументами важливість інституту соціально-виховної роботи із засудженими не обмежується, оскільки ціла низка напрямів діяльності адміністрації установ виконання покарання (далі – УВП) цілком залежить від якості та ефективності її практичного провадження. Перш за все від рівня соціально-виховної роботи залежить підтримання належного режиму в колонії, що, у свою чергу, безпосередньо стосується стану безпеки в УВП. Виходячи з положень доктрини кримінально-виконавчого права, такий спосіб виправлення та ресоціалізації, як суспільно корисна праця, у значній мірі виступає в ролі одного з інструментів соціально-виховного впливу на засуджених. До них із впевненістю можна віднести організоване в УВП загальноосвітнє і професійне навчання та громадський вплив. Отже, фактично серед усіх засобів виправлення і ресоціалізації, зазначених у ч. 3 ст. 6 КВК України, саме соціально-виховна робота із засудженими є тим стрижневим елементом, для реалізації якого організовується інша діяльність.

Як показує аналіз положень КВК України, законодавець намагався створити підґрунтя для впровадження соціально-виховної роботи, передбачивши класифікацію засуджених, диференціацію порядку виконання позбавлення волі. Натомість брак ґрунтовних розробок стосовно сутності та порядку організації соціально-виховної роботи призводить до різного розуміння змісту та мети цієї діяльності практичними працівниками, що є одним із чинників, які обумовлюють низьку ефективність соціально-виховної роботи.

Варто зазначити, що проблема соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі не залишалася поза увагою вчених, про що свідчать наукові публікації Л. В. Багрій-Шахматова, І. Г. Богатирьова, А. П. Геля, В. А. Бадири, О. М. Джузи, Т. А. Денисової, В. В. Дрижака, О. Г. Колба, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, О. Л. Карамана, О. В. Лисодеда, С. В. Лучко, Л. П. Оніки,

М. С. Пузирьова, М. В. Романова, І. С. Яковець та інших науковців. Окремі аспекти такого виду покарання, як позбавлення волі, були предметом досліджень та дискусій, у яких брали участь М. Г. Вербенський, В. В. Костицький, М. І. Мельник, С. І. Скоков, М. О. Стручков, В. І. Шакур, О. Т. Шевченко та інші. Питання впливу на злочини та зміни їх поведінки у різні історичні періоди знайшли своє відображення у працях А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Б. Сахарова, Н. Ф. Кузнєцової, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, І. М. Даньшина, В. І. Шакуна, І. І. Карпеця, О. Р. Ратінова, В. М. Кудрявцева. Однак вказані автори здебільшого розглядали ці питання з позиції кримінального права та криминології, а отримані результати мали переважно прикладний характер та не розкривали фундаментальні аспекти соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Тому нині й назріла нагальна потреба розробки проблем соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, виявлення основних негативних проявів, які мають місце у практиці її організації, встановлення базових підходів до їх вирішення. Зазначені обставини й зумовили вибір теми цього дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі криминології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Проблеми ефективності кримінального, кримінально-виконавчого законодавства та системи запобігання злочинності» (Державна реєстрація № 0106U002292). Тема дисертаційної роботи затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 6 від 18 грудня 2009 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розробка теоретичних і практичних питань удосконалення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі.

Для досягнення визначеної мети в дисертації поставлені такі завдання:

- провести огляд сучасного стану наукової розробки теорії та практики організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі;
- розглянути поняття та основні ознаки соціально-виховної роботи;
- розкрити мету і завдання соціально-виховної роботи із засудженими;
- здійснити аналіз міжнародних стандартів та зарубіжної практики проведення соціально-виховної роботи із засудженими та подібних видів діяльності, з метою впровадження в Україні позитивного досвіду;
- виявити особливості нормативного регулювання форм та методів соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі;
- визначити суб'єктів здійснення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі;
- визначити шляхи удосконалення соціально-виховної роботи;
- сформулювати на підставі проведеного наукового пошуку пропозиції з удосконалення кримінального і кримінально-виконавчого законодавства.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі виконання-відбування покарань у виді позбавлення волі.

Предметом дослідження є соціально-виховна робота із засудженими до

позбавлення волі.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання, використання яких дозволило досягти поставленої мети й забезпечити достовірність отриманих результатів. Діалектичний метод знайшов своє застосування при визначенні сутності соціально-виховної роботи із засудженими до покарання у виді позбавлення волі; логічний – при з'ясуванні змісту поняття «мета соціально-виховної роботи»; історичний – у процесі аналізу генези існуючої парадигми соціально-виховної роботи в Україні; порівняльно-правовий – для характеристики міжнародних стандартів у сфері поводження з ув'язненими та комплексом вітчизняних правових норм, що регулюють досліджуваний інститут; системно-структурний – при вивченні елементного складу суб'єктів соціально-виховної роботи із засудженими; соціологічний і статистичний – при розробці анкет для опитування працівників ДКВС України та засуджених і аналізу підсумків анкетування.

Теоретичною основою дослідження є наукові роботи з філософії, загальної теорії права, кримінології, кримінального, кримінально-виконавчого й конституційного права. Правовою базою дисертаційного дослідження стали Конституція України, кримінальне і кримінально-виконавче законодавство, відомчі акти й міжнародні стандарти поводження із засудженими.

Емпіричну базу дослідження, за допомогою анкетування і інтерв'ю, складають опитування 2300 засуджених виправних колоній Львівської, Вінницької, Київської, Запорізької, Донецької, Харківської областей, 500 працівників ДКВС України із різних служб УВП.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що запропонована робота є першим в Україні комплексним дослідженням такого інституту кримінально-виконавчого права, як соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі. Найбільш значущими результатами, що розкривають новизну дисертаційного дослідження, можна вважати такі положення, висновки та пропозиції:

уперше:

– обґрунтовано, що професійність діяльності зі здійснення соціально-виховної роботи необхідно визначати через пред'явлення до суб'єкта її надання спеціальних вимог: складання кваліфікаційного іспиту, наявність певного стажу роботи у сфері виховання, вищої психолого-педагогічної освіти, а також визнання соціально-виховної діяльності єдиним напрямом роботи цього суб'єкта;

– доведено, що кінцевим результатом соціально-виховної роботи із засудженими є створення за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для формування у засуджених основних компетенцій соціально адаптованої людини у сферах самостійної пізнавальної, цивільно-громадської, соціально-трудової, культурно-дозвільної діяльності та побутовій сфері;

– аргументовано, що своєю суттю соціально-виховна робота є діяльністю, яка повинна здійснюватись визначеними суб'єктами на користь (в інтересах, через потреби) суспільства, без відриву від суспільства та стосовно членів суспільства і провідна роль має відводитись не представниками органів і установ виконання покарань, а громадським та іншим соціальним інституціям;

удосконалено:

– визначення поняття «соціально-виховна робота із засудженими», під яким розуміється цілеспрямована професійна діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засудженого з метою її подальшої позитивної зміни;

– визначення поняття «взаємодія суб'єктів соціально-виховної роботи», під якою розуміється впорядкована чинним законодавством України та іншими нормативно-правовими актами діяльність, що узгоджена між ними за об'єктами, предметом, завданнями і напрямками співпраці й спрямована на досягнення поставленої мети і завдань. Саме така взаємодія і визнається необхідною умовою для здійснення соціально-виховної роботи із засудженими;

– систему принципів, на яких має ґрунтуватися організація соціально-виховної роботи із засудженими, до складу яких слід віднести принципи: 1) наукової обґрунтованості; 2) законності; 3) актуальності; 4) реальності; 5) конкретності; 6) несуперечливості; 7) субординації; 8) інформативності;

– загальні підходи до складання плану соціально-виховної роботи із засудженими: це має відбуватися на основі вивчення потреб засудженого, з проведеннями в подальшому регулярного моніторингу результатів соціально-виховної роботи із засудженим, зміні його ціннісних пріоритетів, планів тощо. Саме на основі результатів моніторингу та оцінки мають вноситися відповідні корективи до Щоденника роботи із засудженим;

– уявлення про загальні підходи до організації й проведення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі за міжнародними стандартами та практикою інших країн;

набули подальшого розвитку:

– твердження, що соціально-виховна робота не може мати на меті однозначне досягнення зміни особистості, її основна мета – створити умови для таких змін;

– уявлення про місце та роль громадських інституцій у процесі здійснення соціально-виховної роботи з засудженими: основна роль в цьому процесі має відводитись не представникам органів і установ виконання покарань, а громадським й іншим соціальним інституціям. До числа соціальних інституцій, які покликані здійснювати соціально-виховну роботу із засудженими, слід віднести: об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремих осіб;

– положення, що основний акцент при розгляді соціально-виховної роботи має бути зроблений не на виокремленні соціальної та виховної роботи як різних видів діяльності, а на розумінні виховного елементу через соціальну складову;

– перелік основних методів соціально-виховної роботи, які мають застосовуватись до засуджених в УВП, до яких слід віднести: бесіду, лекцію, консультування, пояснення, розповідь, інструктаж;

– визнання, що для належної організації та ефективного впливу на засуджених соціально-виховної роботи в УВП у групових формах, що отримала найбільш широке застосування, першочергове значення мають правила її організації, зокрема порядок розподілу засуджених на групи з подальшим їх окремим триманням та застосуванням відповідних форм і методів цієї діяльності;

– положення про те, що суспільною потребою існування інституту соціально-

виховної роботи із засудженими виступають цілі, поставлені перед кримінальним покаранням та процесом його виконання, пов'язані із впливом на особистість засудженого, досягнення яких покладається на визначених КВК України суб'єктів;

– визначення загальнотеоретичного підходу щодо необхідності при обранні тієї чи іншої форми або методу соціально-виховної роботи особливу увагу приділяти окремим категоріям засуджених в УВП, зокрема, за критерієм їх «уразливості».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в науковій роботі висновки й рекомендації роблять конкретний внесок як у теорію кримінально-виконавчого права, так і в практику його застосування, оскільки розширюють і поглиблюють уявлення про процес здійснення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Висновки, пропозиції й положення, що містяться в дисертації, можуть бути використані: а) з науково-дослідною метою – на підставі отриманих результатів подальшого розроблення проблем соціально-виховної роботи із засудженими; б) у нормотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства; в) у правозастосовній діяльності – для надання практичної допомоги працівникам ДКВС і при організації соціально-виховної роботи в УВП; г) у навчальному процесі – при вивченні курсу кримінально-виконавчого права і спецкурсів студентами вищих юридичних навчальних закладів, а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорювалися на науково-практичних конференціях та на засіданні «круглого столу»: «Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених» (16 квітня 2010 р., м. Харків), «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (26 жовтня 2013 р., м. Харків), «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка, сучасні підходи в організації процесу ресоціалізації неповнолітніх правопорушників і професійної підготовки персоналу пенітенціарних закладів. Зв'язок науки і практики» (24–25 травня 2013 р., м. Харків).

Результати дисертаційної роботи впроваджено в науковій діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України (довідка про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження від 24.02.2014), у практичну діяльність управління ДПтС України в Харківській області (акт впровадження від 26.02.2014), Комісарівської виправної колонії управління ДПтС України в Луганській області №22, Славянськської виправної колонії управління ДПтС України в Луганській області № 60 та Свердловської виправної колонії управління ДПтС України в Луганській області № 38 (довідки про впровадження).

Публікації. Основні положення проведеного дослідження висвітлено у 7 наукових публікаціях, з яких – 4 статті опубліковано у фахових наукових виданнях України, 1 стаття опублікована у зарубіжному виданні та в тезах 2-х доповідей на науково-практичних конференціях і семінарах.

Структура дисертації обумовлена метою, і завданням дослідження, об'єктом і предметом дослідження. Вона складається із вступу, 2-х розділів, що містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг

роботи становить 205 сторінок, у тому числі основного тексту – 174 сторінки. Загальна кількість використаних джерел – 233 найменувань. Додаток на 6 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначаються мета і завдання, об'єкт і предмет дослідження, характеризуються методи дослідження, теоретична основа, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, формулюються основні положення, що виносяться на захист і становлять наукову новизну, наводяться відомості про апробацію результатів роботи і публікацію здобутих наукових результатів.

Розділ 1 «Теоретичні засади організації та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі» складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Сучасний стан наукової розробки теорії та практика організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі» встановлено, що в науці кримінально-виконавчого права склалася складна ситуація стосовно питань вивчення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Зокрема, існуючі дослідження стосуються тих видів роботи із засудженими, що не передбачаються чинним законодавством, натомість визначені види діяльності не знаходять належного наукового супроводу. Досить суперечливою є й практика організації соціально-виховної роботи із засудженими.. Звертається увага на те, що практика також не окреслює межі та форми соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Більше того, заходи, що названі «заходами соціально-виховної роботи», переважно є елементами зовсім інших видів діяльності або виступають окремими засобами виправлення (загальноосвітнє навчання, залучення до праці, режим тощо), а також складових процедури підготовки засуджених до звільнення як елементу соціальної адаптації чи здійснення інших видів діяльності (громадський контроль спостережних комісій, реалізація права на свободу віросповідання, освіту тощо).

Зауважується, що складнощів організації соціально-виховної роботи в значній мірі зумовлені невизначеністю змісту та основних елементів цієї роботи із засудженими на нормативному рівні та в науці. Водночас відсутність серед фахівців єдності поглядів на цілі, форми й методи впровадження цієї діяльності є додатковим свідченням недостатньої наукової розробки питання соціально-виховної роботи в УВП. Також слід зазначити, що до кола наукових пошуків дослідників не потрапляли чинники, котрі впливають на забезпечення досягнення поставлених перед відповідними суб'єктами завдань у розглядуваній сфері та шляхи їх зміни. Саме на усунення вказаних прогалин і спрямоване це дослідження.

У підрозділі 1.2. «Поняття та основні ознаки соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі» при дослідженні названої проблеми було з'ясовано, що ні в науковій літературі, ні в законодавчих актах взагалі не сформульовано однозначного та чіткого визначення цього поняття. Розкрито хронологічні аспекти застосування терміну соціально-виховна робота. Аналіз низки документів дозволяє припустити, що основною метою було само по собі включення до тексту КВК України поняття «соціально-виховна робота», при цьому чітке

визначення її змісту відходило на другий план. Можливо, саме тому основною відмінністю чинного КВК України від попередніх спроб правового врегулювання розглядуваної сфери діяльності органів і установ виконання покарань по суті є закріплення лише загального визначення соціально-виховної роботи, оскільки, незважаючи на відмінності у назві, цілі і завдання як політико-виховної, виховної, так і соціально-виховної роботи є тотожними. Встановлено, що із самого початку заміна одного терміна іншим фактично не потягнула за собою змін у змістовному його наповненні, незважаючи на те, що у жодному разі виховна робота не є тотожною соціально-виховній, а тому і їх спрямування також є відмінним.

Стверджується, що нині рівень правового регулювання соціально-виховної роботи із засудженими в УВП не відповідає її розумінню та практичному застосуванню.

Вказується, що соціально-виховна робота постає як робота виховна з ознаками соціальності, тобто здійснюється визначеними суб'єктами на користь (в інтересах, через потреби) суспільства, без відриву від суспільства та стосовно членів суспільства. Стверджується, що соціально-виховна робота – це не лише правовий або, як його часто називають, – педагогічний, а й соціальний інститут.

Цілеспрямованість виділено як одну з найважливіших характеристик соціально-виховної роботи, оскільки вона являє собою категорію, що виражає цілеспрямований вплив конкретного суб'єкта визначеними засобами на об'єкт для одержання необхідного результату. Приділено увагу професійності діяльності зі здійснення соціально-виховної роботи, яку пропонується визначати через пред'явлення до суб'єкта її надання спеціальних вимог: складання кваліфікаційного іспиту, наявність певного стажу роботи у сфері виховання, вищої педагогічної освіти, а також визнання соціально-виховної діяльності єдиним напрямом роботи цього суб'єкта.

До основних ознак соціально-виховної роботи нами віднесено також нормативність. У КВК України в обов'язковому порядку має бути окреслено не тільки визначення цього поняття, а й цілі та завдання соціально-виховної роботи, форми, методи і засоби їх досягнення, а також компетенція суб'єктів її здійснення.

Отже, на основі викладеного можемо зробити такий висновок: соціально-виховна робота із засудженими – це цілеспрямована професійна діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засудженого з метою її подальшої позитивної зміни.

У підрозділі 1.3. «Мета і завдання соціально-виховної роботи із засудженими» вказується, що аналіз положень КВК України доводить, що мета і завдання соціально-виховної роботи на нормативному рівні чітко не визначені. При цьому, наявні наукові публікації, як правило, обмежуються при розгляді цього питання цитуванням ст. 123 КВК України.

У ході проведеного в межах роботи над дисертацією було проведено опитування. Отримані результати, у ході проведеного дослідження показали невідповідність між законодавчими положеннями про цілі та значення соціально-виховної роботи та практичним їх розумінням. У свою чергу відповіді засуджених дають підстави для висновку, що соціально-виховна робота в колоніях або не проводиться взагалі, або утримувані в установах не відрізняють її від негативних

елементів режиму та ставляться відповідним чином. Цільова орієнтація соціально-виховної роботи залишається незрозумілою як для засуджених, так і для персоналу УВП, що у свою чергу робить неможливим правильне орієнтування практичної діяльності. Стосовно засуджених, то їх викривлене ставлення до роботи, що з ними проводиться, завчасно прирікає її на невдачу.

З огляду на підкорення процесу виконання кримінальних покарань його загальним цілям, стверджується, що соціально-виховна робота повинна створювати умови як для подальшого досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженого, так і цілей виховання. Кінцевим результатом, бажаною реальною метою соціально-виховної роботи має стати створення необхідних умов для формування життєвих (людських) компетенцій засудженого, бажання та можливості діяти у конкретній життєвій ситуації відповідно до власних цінностей, ставлень та переконань, що відповідають позитивним цінностям суспільства.

Соціально-виховна робота проводиться у визначеному напрямі, проте сформованість названих складових не є кінцевою метою саме розглядуваного виду діяльності. Внаслідок проведення соціально-виховної роботи у засудженого повинно сформуватися прагнення до певної моделі соціально значущої поведінки.

При організації соціально-виховної роботи із засудженими потрібно враховувати, що саме в позбавленні волі засуджені сприймають найбільш гостро, і як це сприйняття трансформується відповідно до збільшення терміну відбутого покарання.

У підрозділі 1.4. «Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід проведення соціально-виховної роботи та подібних видів діяльності в інших країнах» зосереджено увагу на окремих аспектах практики соціально-виховного впливу на засуджених в інших країнах, та особливостях закріплення в міжнародних актах порядку реалізації цього напрямку діяльності. В зазначених актах звертається увага міжнародної спільноти на необхідність відповідального ставлення адміністрацією УВП та держави взагалі, до організації ефективного виконання позбавлення волі, яке, зокрема, тісно пов'язане з належно організованим впливом на засуджених, з метою запобігання їх наступного вчинення злочину.

Пенітенціарна практика в різних країнах організовується з урахуванням того, що покарання має здійснювати виховний вплив на засудженого та готувати його для повернення до життя на волі. Цікавим є досвід окремих країн, щодо детального планування виконання вироку.

Окрему увагу в різних країнах приділяють стадії підготовки до звільнення засуджених, що є важливим напрямом соціально-виховної роботи. Проводяться бесіди, консультації та з урахуванням їх особливостей і здібностей надаються конкретні рекомендації, що стосуються в першу чергу оволодіння професією, пошуку роботи, житла і коштів на життя після звільнення

Загалом міжнародно-правові документи поступово відходять від регламентації способів досягнення виправлення засуджених, ставлячи в підтримання належного режиму в УВП за основне завдання співробітникам цих установ. Ці положення поступово впроваджуються у практику виконання кримінальних покарань європейських країн, де штатні працівники установ переважно виконують функції підтримання режиму. Стосовно здійснення впливу на

засудженого, то його переважно здійснюють співробітники соціальних служб, які не віднесені до атестованих співробітників установ і відокремлені від адміністрації. Крім того, ця діяльність має саме соціальний характер, а не соціально-виховний, як про це зазначає вітчизняний законодавець.

Розділ 2 «Порядок проведення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1. «**Нормативне регулювання форм та методів соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі**» висвітлено результати проведеного опитування, яке підтвердило припущення про поверховість соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі в УВП та відсутністю чіткої обізнаності з формами і методами впровадження такої діяльності.

Відмічається про доцільність деталізації в законодавстві основних методів і форм соціально-виховної роботи із засудженими в УВП. Незважаючи на те, що керівництво ДПтС України постійно звітує про удосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання процесу виконання кримінальних покарань, в Україні ж нині не існує жодного нормативного акта, який би визначав порядок проведення соціально-виховної роботи із засудженими навіть у загальному виді, що також не впливає позитивно на стан організації цієї діяльності.

Підкреслюється, що для забезпечення необхідного рівня соціально-виховної роботи, слід здійснювати формування відділень на підставі розподілу засуджених на групи саме з огляду на схожість їх особистісних якостей. При обранні тієї чи іншої форми соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, перш за все слід виходити з розуміння її мети та змісту – створення умов для формування необхідних компетенцій соціально адаптованої людини. Для цього спочатку слід визначитися з мотивами дій засудженого, наявними у нього проблемами та прогалинами в тій або іншій сфері, можливостей і особливостей особистості кожного засудженого. Усі ці завдання мають виконуватись під час проведення психологічної та виховної роботи та слугувати базою для обрання необхідних методів і форм соціально-виховної роботи.

У підрозділі 2.2. «**Суб'єкти соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі**» аналізується правова категорія «персонал ДКВС», наводяться різні підходи до його розуміння, однак констатується, що на даний час не вироблено єдиного конструктивного підходу до розуміння цього терміну. Основним суб'єктом соціально-виховної роботи є начальник відділення соціально-психологічної служби, однак через завелику завантаженість, яка підтверджується як нормативними приписами так і результатами опитування, співробітник цієї служби позбавлений можливості проведення якісної соціально-виховної роботи. Тому практика організації соціально-виховної роботи вимагає суттєвих змін.

Розглянуто стан залучення представників громадянського суспільства до аналізованого виду роботи в УВП, вказується, що негативним аспектом соціально-виховної роботи, що проводиться громадськими організаціями, є недостатність системності та систематичності їх діяльності. Однак, на первинному етапі перебудови порядку проведення соціально-виховної роботи у новому напрямі доцільним є залучення як суб'єкта її проведення такого «напівгромадського» утворення, як спостережні комісії.

Відмічається, що найбільш ефективними засуджені визнають саме заходи, запроваджені представниками громадянського суспільства, за умови виконання адміністраціями УВП ролі координатора цієї діяльності, соціальні інституції суспільства спроможні забезпечити необхідний вплив на свідомість засуджених.

Наголошується, що для забезпечення належної соціально-виховної роботи із засудженими усі існуючі суб'єкти, що беруть участь у цій діяльності, повинні перебувати у стані ефективної співпраці та взаємодії. Очевидно, слід директивно зобов'язати адміністрації колоній співпрацювати з представниками громадянського сектору. При цьому на персонал УВП повинні покладатися такі обов'язки: а) створення умов для соціально-виховної діяльності; б) залучення та відбір суб'єктів її реалізації; в) необхідне навчання та підвищення кваліфікації у межах наявних знань; г) удосконалення та ефективне використання матеріально-технічної бази УВП.

У підрозділі 2.3. «Шляхи удосконалення соціально-виховної роботи із засудженими» звернуто увагу на, зокрема, на необхідність приділенню більшої уваги стадії планування соціально-виховної роботи в місцях позбавлення волі. Вона як і будь-яка інша діяльність, повинно ґрунтуватись на наступних принципах, до складу яких слід віднести принципи: 1) наукової обґрунтованості; 2) законності; 3) актуальності; 4) реальності; 5) конкретності; 6) несуперечливості; 7) субординації; 8) інформативності. Під час планування пропонується не обмежувати суб'єктів соціально-виховної роботи встановленим обсягом Щоденника індивідуальної роботи із засудженим, а дозволити розширювати за потреби передбачені показники. Планування соціально-виховної роботи має будуватися на визначенні (оцінці) потреб засудженого та з огляду на наявні або відсутні у нього компетенції.

Аргументується, що за результатами, отриманими в ході вивчення потреб та інформації про засудженого, слід розробляти програму соціально-виховної роботи, включаючи до неї заходи, що дозволять забезпечити потреби засудженого, визначені на етапі оцінки. Постійно має проводитись моніторинг процесу та оцінка результатів соціально-виховної роботи із засудженим, що відображається у ступені виправлення засудженого, зміні його ціннісних пріоритетів, планів тощо. На основі результатів моніторингу та оцінки мають вноситися відповідні корективи до індивідуальної програми роботи із засудженим.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання щодо організації та здійснення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Відповідно до мети дослідження проведено аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства України та відомчих нормативних актів, які регламентують порядок застосування розглядуваного інституту. Комплексне дослідження соціально-виховної роботи при виконанні покарання у виді позбавлення волі дає підстави для таких висновків і пропозицій:

1. У науці кримінально-виконавчого права склалася складна ситуація з вивченням проблеми соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Зокрема існуючі дослідження стосуються тих видів роботи із засудженими, що не передбачаються чинним законодавством, натомість визначені види діяльності не

знаходять належного наукового супроводу. У переважній більшості наукових праць соціально-виховна робота розглядається з позиції поділу її на два види – соціальна та виховна. Схвалення заслуговує підхід, за яким соціально-виховна робота постає як робота виховна з ознаками соціальності, тобто здійснюється визначеними суб'єктами на користь (в інтересах, через потреби) суспільства, без відриву від суспільства та стосовно членів суспільства. Звідси можемо стверджувати, що соціально-виховна робота – це не лише правовий чи, як його часто називають, – педагогічний, а й соціальний інститут.

2. Проведене дослідження дозволяє надати таке визначення соціально-виховної роботи із засудженими – це цілеспрямована професійна діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засудженого з метою її подальшої позитивної зміни.

3. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі повинна спрямовуватись на створення соціальних, правових, економічних, організаційних та інших необхідних умов і гарантій для різнобічної самореалізації особи шляхом комплексної роботи з подолання негативних соціальних проблем. Для цього потрібно вирішити такі завдання: вивчити потреби засуджених, визначити відсутні компетенції, обрати необхідні засоби зовнішнього впливу для створення умов їх надбання та зменшення негативних наслідків позбавлення волі.

4. Базуючись на огляді міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду проведення соціально-виховної роботи та подібних видів діяльності, слід вказати на об'єктивну необхідність та можливість впровадження деяких міжнародно визнаних елементів соціально-виховної роботи: а) закріпити на законодавчому рівні формування в кожній установі соціально-виховної комісії, до складу якої включити начальника виправної установи (голова), фахівців із соціально-виховної роботи (на громадських засадах), вихователів, помічників і представників засуджених (за дорученням); б) доцільним видається запозичення окремих елементів практики Швейцарії щодо засуджених до довічного позбавлення волі в Україні; в) впровадження елементів практики прийняття Соціального кодексу (Німеччина) шляхом видання відомчого нормативного акта Міністерства юстиції України спільно з Міністерством праці і соціальної політики; г) при організації соціально-виховної роботи із засудженими слід враховувати і ставлення до цього напряму діяльності соціально дезорганізованих осіб. При цьому варто передбачати шляхи залучення та можливості участі і таких груп засуджених у соціально-виховній роботі в установі.

5. Серед трьох основних форм соціально-виховної роботи із засудженими – індивідуальної, масової та групової – найбільш широке застосування отримала саме групова форма. Для того щоб вказана форма здійснювала найбільш ефективний вплив на засуджених, першочергове значення мають правила її організації, зокрема порядок розподілу засуджених на групи. Тому доцільно відійти від практики формування відділень засуджених на підставі можливості залучення засуджених до праці та їх трудової кваліфікації, а здійснювати розподіл засуджених виходячи зі схожості їх особистісних якостей. При обранні тієї чи іншої форми соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі перш за все слід виходити з

розуміння її мети та змісту – створення умов для формування необхідних компетенцій соціально адаптованої людини.

6. Фактично встановлено, що персонал не спроможний реалізувати поставлені перед ним завдання соціально-виховної роботи із засудженими на належному рівні, хоча його фактично визначено провідним суб'єктом цієї діяльності. Враховуючи, що своєю суттю соціально-виховна робота є діяльністю з ознаками соціальності, вона повинна здійснюватись визначеними суб'єктами на користь (в інтересах, через потреби) суспільства, без відриву від суспільства та стосовно членів суспільства. За такого підходу основна роль має відводитись не представникам органів і установ виконання покарань, а громадським й іншим соціальним інституціям, до складу яких слід віднести: об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, спостережні комісії, окремих осіб.

7. Для удосконалення соціально-виховної роботи в місцях позбавлення волі її планування повинне ґрунтуватись на певних принципах, до складу яких слід віднести такі: 1) наукової обґрунтованості; 2) законності; 3) актуальності; 4) реальності; 5) конкретності; 6) несуперечливості; 7) субординації; 8) інформативності. Складання плану соціально-виховної роботи із засудженими має відбуватися за результатами, отриманими в ході вивчення потреб та інформації про засудженого, включаючи до нього заходи, що дозволять забезпечити потреби засудженого, визначені на етапі оцінки. Постійно має проводитись моніторинг процесу та оцінка результатів соціально-виховної роботи із засудженими, що відображається у ступені виправлення засудженого, зміні його ціннісних пріоритетів, планів тощо. На основі результатів моніторингу та оцінки мають вноситись відповідні корективи до Щоденника роботи із засудженими.

8. Для вирішення існуючих проблем, пов'язаних із правовою регламентацією порядку проведення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, пропонуємо внести такі зміни до КВК України:

– статтю 25 викласти у такій редакції:

«Стаття 25. Участь громадськості у виправленні ресоціалізації засуджених. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань

1. Об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими нормативними актами, проводять соціально-виховну роботу із засудженими. Адміністрація установ виконання покарань зобов'язана забезпечити залучення об'єднань громадян, релігійних та благодійних організацій, окремих осіб до проведення соціально-виховної роботи, створити необхідні умови та сприяти їм у цій діяльності.

2. Адміністрація установ виконання покарань зобов'язана:

створити умови для соціально-виховної діяльності;

залучення та відбір суб'єктів її реалізації;

провести необхідне навчання та підвищення кваліфікації громадян, які беруть участь у соціально-виховній роботі;

удосконалювати та ефективно використовувати матеріально-технічну базу установи виконання покарань.

3. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань здійснюють спостережні комісії, які діють на підставі цього Кодексу та Положення про спостережні комісії, що затверджується Кабінетом Міністрів України. У випадках, встановлених цим Кодексом та законами України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати об'єднання громадян»;

– статтю 123 викласти у такій редакції:

«Стаття 123. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі

1. Соціально-виховна робота із засудженими – це цілеспрямована професійна діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засудженого з метою її подальшої позитивної зміни.

2. Основною метою соціально-виховної роботи із засудженими є створення за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для формування у засуджених основних компетенцій соціально адаптованої людини у сферах самостійної пізнавальної, цивільно-громадської, соціально-трудової, культурно-дозвільної діяльності та побутової сфері»

– частину 2 статті 124 викласти у такій редакції:

«2. Соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових та в окремих випадках у масових формах на основі психолого-педагогічних принципів і таких методів, як бесіда, консультування, пояснення, розповідь, лекція, інструктаж тощо».

Подальша робота в напрямі вдосконалення правового регулювання здійснення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі для досягнення закладеної в ч. 2 ст. 123 КВК України мети має бути спрямована на розробку відомчого нормативно-правового акта чи методичних рекомендацій, у яких буде встановлено порядок вирішення таких завдань: вивчення потреб засуджених, визначення відсутніх компетенцій, обрання необхідних засобів зовнішнього впливу для створення умов їх набуття та зменшення негативних наслідків позбавлення волі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Таволжанський О. В. Виправлення засудженого: до визначення поняття / О. В. Таволжанський // Актуальні проблеми права: теорія та практика: Збірник наук. праць. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2011. – № 20. – С. 443-447.

2. Таволжанський О. В. До питання основних напрямів соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі / О. В. Таволжанський // Актуальні проблеми права: теорія та практика: Збірник наук. праць. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2012. – № 23. – С. 484-489.

3. Таволжанский А. В. Определение понятия социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы в Украине // Экономика и право Казахстана, 2013. – Вып. 10. – С. 43 – 47.

4. Таволжанський О. В. До питання змісту соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі / О. В. Таволжанський // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2013. – Вип. 22. – С. 83-86.

5. Таволжанський О. В. Цілі соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі / О. В. Таволжанський // Вісник Запорізького національного університету, 2013. – № 3. – С. 220-224

6. Таволжанський О. В. Підходи до розуміння соціально-виховної роботи з засудженими / О. В. Таволжанський // матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (м. Харків, 26 жовтня 2013 р.) / за ред. В. О. Серьогіна. – Харків: вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ; Рейтенг, 2013. – С. 400 –405.

7. Таволжанський О. В. До питання визначення суб'єктів соціально-виховної роботи із засудженими / О. В. Таволжанський // матер. XII міжвузівської студентської наукової конференції з кримінології : «Наука і техніка у запобіганні злочинності: реальність і перспективи», м. Харків, 28 листоп. 2013 р. / за заг. ред. проф. В. В. Голіни. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014., Ч. II. – С. 10- 13.

АНОТАЦІЯ

Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2014.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретичних і практичних питань здійснення соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі. Розглянуто сучасний стан наукової розробки теорії та практика організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Здійснено аналіз поняття та основних ознак соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Висвітлено мету і завдання соціально-виховної роботи із засудженими. Досліджено міжнародні стандарти та зарубіжний досвід проведення соціально-виховної роботи та подібних видів діяльності в інших країнах. Розглянуто нормативне регулювання форм та методів соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Розкрито питання суб'єктного складу, що здійснюваний вид діяльності. Аргументовано, що за результатами, отриманими в ході вивчення потреб та інформації про засудженого, слід розробляти програму соціально-виховної роботи, включаючи до неї заходи, що дозволять забезпечити потреби засудженого, визначені на етапі оцінки. Підкреслюється, що, для забезпечення необхідного рівня соціально-виховної роботи, слід здійснювати формування відділень на підставі розподілу засуджених на групи саме з огляду на схожість їх особистісних якостей. При цьому при обранні тієї чи іншої форми або методу соціально-виховної роботи слід мати на увазі й специфіку окремих категорій засуджених в УВП, зокрема, за критерієм «уразливості», до них слід відносити ВІЛ-

інфікованих та хворих на туберкульоз, осіб похилого віку, вагітних жінок та жінок з новонародженими дітьми, неповнолітніх засуджених. Особливості названих категорій засуджених впливають на специфічність необхідних для формування життєвих компетенцій та, відповідно, вказують на визначальні напрями соціально-виховної роботи з ними. На підставі проведеного аналізу сформульовано пропозиції з удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: соціально-виховна робота з засудженими, виконання покарання у виді позбавлення волі, виправлення засуджених, ресоціалізація засуджених, виховний вплив на засуджених, соціально-психологічна служба, установа виконання покарання.

АННОТАЦІЯ

Таволжанский А.В. Социально-воспитательная работа с осужденными к лишению свободы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2014.

Диссертация посвящена исследованию теоретических и практических вопросов осуществления социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы.

Проведено аналіз сучасного стану наукової розробки теорії і практики організації соціально-виховної роботи з осужденними к лишению свободы, рассмотрено понятие и основные признаки социально-воспитательной работы. Раскрыты цели и задачи социально-воспитательной работы с осужденными, на основании чего утверждается, что социально-воспитательная работа не может иметь целью однозначное достижение изменения личности, ее основная цель - создать условия для таких изменений. Анализируется система принципов, на которых должна основываться организация социально-воспитательной работы с осужденными, в состав которых следует отнести принципы:

1) научной обоснованности; 2) законности; 3) актуальности; 4) реальности; 5) конкретности; 6) непротиворечивости; 7) субординации; 8) информативности.

Проанализированы международные стандарты и зарубежный опыт проведения социально-воспитательной работы с осужденными и подобных видов в других странах. Установлено, что в соответствии с международными документами при организации социально-воспитательной работы с осужденными следует учитывать и отношение к этому направлению деятельности социально-дезорганизованных лиц. Акцентируется внимание на том моменте, что задачей всех пенитенциарных систем является не только исполнение наказаний, но и подготовка осужденного к условиям жизни на свободе. При этом важное значение имеет организация свободного времени осужденных, их привлечение к общественно-полезному труду.

Исследованы особенности нормативного регулирования форм и методов социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы.

Подчеркивается, что для обеспечения необходимого уровня социально-воспитательной работы следует осуществлять формирование отделений на основании распределения осужденных на группы с учетом именно подобности их личностных качеств. При этом при избрании того или иного метода социально-воспитательной работы следует иметь в виду и специфику отдельных категорий осужденных, в частности, по критерию «уязвимости». Особенности данных категорий влияют на специфичность необходимых для формирования жизненных компетенций и, соответственно, указывают на определяющие направления социально-воспитательной работы с ними.

Обосновывается необходимость избрания формы социально-воспитательной работы в соответствии с ее основной целью и задачей – создание условий для формирования необходимых компетенций

Проведен анализ субъектного состава социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы. Предложено профессионализм деятельности по осуществлению социально-воспитательной работы определять через предъявление к субъекту ее предоставления специальных требований.

Указываются общие подходы к составлению плана социально-воспитательной работы с осужденными. Раскрыто роль общественных институтов в процессе осуществления социально-воспитательной работы с осужденными.

Определены пути совершенствования социально-воспитательной работы, сформулированы на основании проведенного научного поиска предложения по совершенствованию уголовного и уголовно-исполнительного законодательства.

Ключевые слова: социально-воспитательная работа с осужденными, исполнения наказания в виде лишения свободы, исправление осужденных, ресоциализация осужденных, воспитательное воздействие на осужденных, социально-психологическая служба, учреждение исполнения наказаний.

SUMMARY

Tavolzhansky O. V. Socio-educational work with the sentenced to imprisonment. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Legal Sciences Degree in speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penitentiary Law. – Yaroslav the Wise National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kharkiv, 2014.

The thesis deals with the theoretical and practical issues of socio-educational work with the sentenced to imprisonment. The current scientific development of theory and practice in socio-educational work with the sentenced has been examined. The analysis of the concept and main features of the socio-educational work with the sentenced to imprisonment has been made. The goal and objectives of socio-educational work with the convicts have been highlighted. The international standards and foreign experience in socio-educational work and similar activities in other countries had been studied. The forms and methods of regulating socio-educational work with the imprisoned are considered. The issue of authorities who implement this activity was resolved. It has been stated that according to the results, received during the research of the convicts' needs and records, it is necessary to develop the program of social and educational work, including

the means for guaranteeing the convict's needs, defined on the estimation stage. The focus has been made on the necessity for setting the departments by grouping the convicts basing literally on the similarity of their personal features in order to provide the required level of socio-educational work. Herewith while choosing a certain form or method of socio-educational work it is necessary to keep in mind the specifics of separate convicts categories in the correctional facilities too, particularly, based on the criterion of "vulnerability", the latter includes HIV-infected, tubercular, elderly, pregnant women and women with newborn children and minor convicts. The features of the above-mentioned categories of convicts impact the specifications of the required life skills and correspondingly indicate the determinative directions of socio-educational work with them. The propositions to improve the existing legislation were made based on the carried out analysis.

Key words: socio-educational work with the sentenced, executing the sentence of imprisonment, correction of convicts, re-socialization of convicts, educational influence on the convicts, social and psychiatric services, penitentiary facilities.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент Романов М.В.

Підписано до друку __.__.2014 р. Формат 60х90/16

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. – вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № _____

Друкарня

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

61024, Харків, вул. Пушкінська, 77